

settlements were not served at all during the survey period.

Conclusions. Consequently, libraries had many problems and disadvantages. Due to the general poverty and lack of material resources, library work in the countryside left much to be desired.

For the peasant, the library was the only institution where he could provide artistic or specialist literature. Of great importance was the general availability of books, the same conditions for the use of libraries, created for representatives of all age categories, regardless of the level of education. If the club at a lecture and in the cinema, especially on dancing and in groups mainly went young, then the books were accessible to all interested persons, including those of the older generation.

Thus, in the activity of libraries of the second half of the 40's - the first half of the 60's, there were many problems and disadvantages. The library practice was permeated with continuous regulation, monotony, formalism, display. In pursuit of figures and paper indices, the reader and his interests fell to the forefront.

Keywords: countryside, culture, library, books, peasantry, leisure, mass, personnel, network, institution.

УДК 94323.1:811.161 (477) (092) «1859-1876»
DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-151-155

Л. Г. Сосюра

аспірантка кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

МОВНЕ ПИТАННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ М. ДРАГОМАНОВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Стаття присвячена діяльності М. Драгоманова, як педагога та наукового діяча. Досліджено основні етапи, методи та способи боротьби М. Драгоманова за розширення сфери вживання української мови на території України в II пол. ХІХ ст. М. Драгоманов словом боровся проти царя і його уряду, підтримував починання в освітянській роботі на Україні, відстоював позицію, що кожна людина має право навчатися і бути освіченою особистістю. Основна увага статті націлена на його педагогічні погляди, його вплив на підняття культурно-освітнього рівня українців. Висвітлено теоретичну і практичну діяльність М. Драгоманова у сфері педагогіки, погляди на освітню політику російського царизму.

Ключові слова: навчання, освіта, наука, українська мова, освіченість селянства, недільні школи, педагог, методи боротьби М. Драгоманова.

Постановка проблеми. Починаючи з ХVI-ХVII ст. українські землі входили до складу Російської імперії, яка розвивала їх як аграрно-сировинний придаток. Населення України фактично не мало змоги отримувати освіту, зважаючи на відсутність достатньої кількості, як початкових так і середніх навчальних закладів, брак часу для їх відвідування та дефіцит коштів. Ті родини і учні, що все-таки могли знайти доступ і кошти для відвідування навчальних закладів часто зустрічались із проблемами навчання – покарання учнів, незрозумілість мови викладання (російська).

М. Драгоманов – учасник активної боротьби, що велася науковими і громадськими колами проти

антидемократизму та антиукраїнської політики російського самодержавства. Його погляди базувалися на ідеях національної рівності й справедливості. М. Драгоманов завзято обстоював національні права українського народу, намагався вирішити державно-правові та соціально-економічні питання його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльності М. Драгоманова присвячене широке коло досліджень, які формують дорадянську, радянську, діаспорну та сучасну українську історіографію питання [1].

Мета статті полягає в тому, щоб на основі узагальнення і опублікованих матеріалів, історичних досліджень висвітлити науково-педагогічну діяльність М. Драгоманова, визначити місце та роль мислителя в суспільно-політичних процесах та його особистий внесок у розвиток педагогічної думки та освіти населення другої половини ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. У 1863 р. уряд, зокрема і російська інтелігенція, дійшли висновку, що для Російської імперії особливо смертельну загрозу має український рух. «Проти українофілів почалася кампанія, яку очолили російські газети «Вісник Південно-Західної Росії», «Киянин» та «Московські відомості» [2, с. 53]. Царський уряд не міг прихильно ставитися до просвітницької діяльності, що велася в Україні, адже йому було вигідно тримати пригнічені народи в темряві й покорі. Міністри освіти С. Уваров і Д. Толстой домагалися повної русифікації. І не із перших місць у цьому посідала політика заборони у школах рідної мови. «Д. Толстой ціллою народною освіті для неросійських національностей бачив асиміляцію цих народів в російському народі» [3, 137].

18 липня 1863 р. з'явилося розпорядження міністра П. Валуєва про припинення друкування книг духовного змісту, навчальних, а особливо книг для початкової освіти, українською мовою – «Валуєвський циркуляр». «За цим циркуляром давалася згода на друкування українською мовою лише творів, які належать до красного письменства» [4, 29].

У цій ситуації М. Драгоманов розумів, що боротьба за мову, якій він приділяв дуже багато уваги, починає виходити далеко за межі філологічних суперечок і що її функціональний статус не може існувати нормально до тих пір, поки нація позбавлена політичної свободи. М. Драгоманов нищівно критикував царських чиновників, які впроваджували в життя таку політику, витіснили рідну мову зі шкіл неросійських народностей, рішуче висловлювався проти зневаги до національних мов, проти твердження про вищість деяких із них. М. Драгоманов вважав, що з усіх ознак національності найбільшу вагу має мова, і казав, що боротьба за українську мову в Росії за найменшої політичної вольності може піднятися на новий щабель. «Коли б упала попередня цензура, то впали б теперішні перешкоди для українських книг, переважно для популярних. Уже й тепер українці впевнилися, що вони можуть видавати популярні книжки настільки цінні, що їх перекладали й великоруси. У 1874 – 1876 рр., коли українських книг, що були видані й поширювалися в невеликій кількості, розходилося по 27000 примірників у рік, тоді як всеросійський офіційний комітет грамотності розширив тільки 42000 примірників російських популярних книг на всю Росію, можна стверджувати, що за найменшої волі українська популярна література зробила б неможливою всяку конкуренцію з нею на Україні, навіть коли б школи народні й zostались цілком російськими» [5, 54].

Розглядаючи мовну проблему, М. Драгоманов констатував, що оскільки територія Російської імперії не пристала до загальноєвропейського протестантського руху, то і мовна традиція була підпорядкована церковнослов'янській та староболгарській мовам. Отже, «на нашій землі склався сумний стан речей: щонеділі або навіть щодня в церкві, котру наш народ привчили поважати, як найвищого суддю в справах духовних, виявляється зневага мові нашого народу, показується, що мова та недостойна стати способом розмови між богом і людьми» [6, 517].

М. Драгоманов попереджував, що завдання для тих, хто не зріє за українства, надзвичайно важливе: на відміну від багатьох численнішої інтелігенції інших країн, українській треба було виконувати не по одній, а по декілька справ одночасно [7, 52]. Інтелігенція, найперше письменники, мала зрестися не йти з України, упертися на тому, що «кожний чоловік, вийшовши з України, кожна копійка потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українськи, єсть видаток з української мужицької скарбниці» [6, 306].

Заслуга М. Драгоманова в тому, що він із властивою йому ерудицією та інтелектом проаналізував різнобічні сторони русифікації рідного народу. Характерною особливістю його критики є те, що вона стосується не окремих чи випадкових фактів, а типових у загальнодержавному масштабі процесів суспільного життя, до оцінки яких учений і політик підходив із загальносоціальних, наукових і філософських позицій. У XIX ст. починає формуватися нове покоління спільноти, яка спирається на спільність мови та культури. В Україні, як і в інших країнах, виникнення й поступове поширення ідеї національної свідомості, що базувалося на етнічній тотожності, стає однією з головних тем нової історії.

Імператор Олександр II, якого прославляли як царя-реформатора і визволителя селян від кріпацтва, з метою знищення українського національного руху 18 травня 1876 р. підписав указ про заборону в Російській імперії друкування українською мовою будь-яких текстів, окрім художніх творів та історичних документів. Заборонялися також прилюдні читання українською мовою, постановка театральних вистав тощо. Міністерство народної освіти заборонило викладання будь-яких дисциплін українською мовою, наказало вилючити зі шкільних бібліотек книжки, написані українською мовою або українофілами, розпорядилося замінити вчителів-українців на росіян.

Емський указ завдав тяжкого удару розвитку української культури, яка тільки-но розпочала бурхливо відроджуватися і виховала геніальну плеяду українського письменства. Багатомільйонний народ, його культура й історія виявилися поза законом.

Величезне обурення викликав у М. Драгоманова Емський указ. Учений одним із перших виступив з його критикою. Дізнавшись про скликання в Парижі Всесвітнього літературного Конгресу під патронатом всесвітньовідомих письменників В. Гюго та І. Тургенєва, М. Драгоманов звернувся до учасників конгресу з протестом проти ганебної заборони самодержавства. Він підготував і видрукував французькою мовою брошуру під назвою «Українська література, заборонена російським урядом», яка була роздана всім делегатам Конгресу і набула поширення й широкого відгуку в Європі та світі.

Трохи згодом з'явилася праця М. Драгоманова «Питання про малоросійську літературу», де у передмові автор писав, що українцям залишається тільки йти своєю дорогою і працювати, працювати та ще раз працювати для свого народу, сподіватися лише на власні сили, не звертати уваги на круків, «що каркають безглуздими циркулярами» [8, 351].

У мові втілені всі думки нації, її традиції, історія, релігія, культура, освіта, її серце та душа. «Мова пов'язує різні класи й релігії, вона не лише засіб спілкування, але, оскільки вона виступає унікальною системою світобачення та самовираження окремої нації, також дає змогу представникам цієї нації розуміти одне одного на глибинному, підсвідомому рівні» [9, 73].

М. Драгоманов наголошував, що головне завдання прихильників української національної ідеї полягало у розбудові культури та творенні літератури. Мислитель казав, що «У Цюріху нам не напишуть ні нового Кобзаря, ні Другого Костомарова, ні навіть Робінзона Крузо не перекладуть нашою мовою, – також не напишуть і лексику та граматику. А я так думаю, що поки ми не виробимо собі лексику і граматику, не видамо пам'яток нашої мови розпочинаючи з XI століття, не напишемо історії свого народу, – доти мусимо сидіти, посипавши попелом голову, у політику не лізти і прокламацій не писати!» [10, 5].

Особливістю функціонування мови є те, що вона з давніх часів свого існування є і знаряддям, і об'єктом ідеологічної боротьби. У такому напрямі М. Драгоманов порушує це питання в багатьох своїх працях. Зокрема, у 1870 р. у журналі «Вестник Европы» вчений надрукував рецензію, що мала назву «Малоросія в її словесності», на працю російського фольклориста І. Прижова. В перших же рядках статті М. Драгоманов наголошує на тому, що ніхто не зможе заперечити значної участі України в становленні та творенні російської культури, але її значення не вивчене. Однією з причин цього є те, що «на неї дивляться або як на одну із незначних провінцій Росії, яка нічим особливо не відрізняється від інших, або як на край, який якщо і мав історію і зберіг відмінності, то ця історія і ці відмінності мають занадто місцевий інтерес, як історія та побут якого-небудь Казанського або Астраханського царства» [6, 55].

Оскільки від історії та розвитку культури невід'ємні розвиток та становлення мови цього народу, М. Драгоманов досліджував джерела виникнення української мови. Він наголошував, що освіта на Русі з'явилася на півдні, у Києві, де створювалися літописи і звідки бере свій початок християнство. Освіта й література також почали поширюватися з Києва, де жили П. Могила, Ф. Прокопович та інші інтелектуали. В своїх поглядах на історію України, на її відносини з Росією в давні часи, М. Драгоманов звертав увагу на питання мови. Його обізнаність з цією проблемою підтверджує посилання на твори видатних лінгвістів, зокрема Ф. Буслаєва: «Малоруська мова відрізняється від великоруської самостійними етимологічними формами в родах, помічених в старовині» [11, 155].

М. Драгоманов наводив чимало цитат, якими відомий учений доводив існування української мови ще за часів «Слова про Ігорів похід». М. Драгоманов звертався до цієї визначної пам'ятки давньоруської літератури і, виявляючи глибокі знання мовознавця, писав: «Велика кількість слів вживаних до цього часу в Малоросії: година, туга, оксамити т.д., багато форм

мови, виразів, розмір та рима точно, як в українських думах...» [11, 10].

М. Драгоманов казав: «При одній волі вживати українську мову в школах приватних, навіть попри обов'язковій російській, скоро б показалося, що в українських школах діти хутчіше виучуються читати й розуміти книги, навіть російські, ніж при теперішньому порядку, а се б притягло до українських шкіл народ і земства, так що останні б почали вводити українську мову в свої школи, а коли б закон тому перечив, то добились би відміни закону. Так в які-небудь 5–10 років однією силою педагогічних аргументів початкові народні школи у нас стали б національними, хоч би з них і не витіснено було цілком і російської мови, та певно й церковнослов'янської» [5, 59].

М. Драгоманов підтримував російську мову, оскільки вважав, що неможливо відразу обійтися без її культурних засобів. Він не вважав російську мову шкідливою для українського народу і категорично стверджував, що «наука все-таки наука, та що поки українського письменства, а надто навчального, майже нема, то треба користуватись хоч російським» [12, 156].

М. Драгоманов багато уваги приділяв питанню зростання українців. «Обрусіння не є наслідок якоїсь національності, а є вселюдська проява певного державного порядку і мусить бути побиване певними вселюдськими заходами до реформи їх» [11, 149]. Статті М. Драгоманова «Малоросія в її словесності» і «Чудацькі думки» стали оглядом-підсумком попереднього шляху розвитку української мови і літератури. Ними автор заперечував тим, хто вважав, що «по-малоросійськи почали писати тільки весельчаки і чудаки з часів Котляревського», хто був переконаний, що мова української літератури XVII–XVIII ст. була або загальноруською, або церковнослов'янською, або сумішшю руської і польської мов. Саме такі виступи підкреслювали сміливість і патріотичність М. Драгоманова в той скрутний час, коли позбавлена рідної мови Україна перетворювалася на частину Російської імперії, а «підданий фронтальної русифікації і денационалізації український народ обікрадений історично і культурно, перетворювався у вірнопіддане населення» [6, 79].

Царизм сам того не усвідомлюючи, все-таки дещо робив для розвитку української мови та літератури: друкувалися в російських журналах статті про Україну, з'являлися деякі твори письменників українською мовою. Задовго до цього М. Драгоманов полемічним шляхом намагався спрямувати цю роботу в потрібне русло. Такі наміри вченого підтверджує лист до В. Навроцького від 15 липня 1873 р. [4, 91]. Теоретично, не заперечуючи критики російського уряду, М. Драгоманов переконував не накидатися на Росію, щоб «криками не пошкодити тій роботі, якій сприяє сам уряд, як, наприклад, створення відділу Російського географічного товариства в Києві». У цьому ж листі М. Драгоманов радив народовцям зважити свої внутрішні сили і для цього поставити перед собою питання чітко: «чують вони в собі силу Мадзіні (борець за визволення Італії), а в Києві бачать молоду Італію. Якщо так – тоді нехай ідуть проти Росії, та тільки нехай вже прямо кличуть революцію» [13, 73].

М. Драгоманов підкреслював, що студенти, виходячи з університету, говорять українською мовою про Спенсера, про медицину, про тригонометрію. І це так само природно, як у Парижі про це говорять мовою французькою, а у Москві – російською.

Оуюстоюючи свою позицію, М. Драгоманов підводить підсумок: відроджувати українську націю немає необхідності, оскільки вона і не вмирала, а існувала завжди, і продовжує існувати, хоча в Росії вона існує майже виключно серед так званого простонароддя. І якщо видимою ознакою національності служить мова, то варто визнавати її існування, оскільки українська мова збереглася, як мова самостійна і досить чиста. Людина, яка досконало володіє мовою, легше і повніше реалізує свій інтелектуальний потенціал, швидше й адекватніше налагоджує стосунки з іншими людьми. Тому що мова – найважливіший засіб не тільки спілкування, а й мислення, здобуття знань, саморозвитку і самовираження людини.

Мову вважають основним чинником у педагогічному та освітянському процесах. Але українська мова ще не така сильна, щоб зайняти провідне місце в українській школі. М. Драгоманов писав: «... педагогічно-практичної потреби вводити тепер українську мову в школи немає, а що потреба ця дальшого, сказати б, ідеального порядку. Недобре для громади, коли просвіта в ній різко ділиться на вищу й нищу, бо тим спиняється натуральний обмін між верствами громадянства. Але цю потребу зразу можуть зрозуміти тільки радикальніші ідеалісти, демократи» [6, 115].

Один із яскравих представників партії слов'янофілів В. Ламанський не раз висловлювався в журналі «День» про те, що «думка про якусь окрему українську літературу є величезною нісенітницею, адже самостійна українська література є немислима». На його думку, українці, що перебували під владою Австрії, не повинні писати мовою Т. Шевченка і М. Вовчка; вони, як і всі інші українці, повинні прийняти російську мову, а свою рідну вживати тільки в ролі сільських говорів, для власних хатніх, побутових потреб. «Спільної української мови, переконував В. Ламанський, немає, а є лише місцеві наріччя, на яких і рекомендується розвивати «місцеву словесність малоруську». Він навіть не припускав, що ця «місцева словесність» може служити спільним зв'язком для малоросійського народу» [2, 75].

В окресленні планів діяльності прихильників українського національного руху М. Драгоманов виходив із тієї тези, що оскільки «ми вже стали холопською (селянською) нацією, то з тим треба пов'язати подальші плани діяльності», які полягали у тому, щоб молодь полишила надії на уряд та самостійно зайнялася народною справою, «піднесенням народного багатства та просвіти». На думку М. Драгоманова, це була б реальна політика, оперта на розуміння реальних умов, а не «на плутані хитрі комбінації».

Мислитель наголошував, що, вдаючись до перекладу творів іноземних авторів на українську мову, потрібно орієнтуватися передусім на смаки широкого загалу – «народних читачів». Коли галицький громадський діяч М. Бучинський, який упродовж першої половини 70-х рр. XIX ст. перебув у переписці з М. Драгомановим висловив певні сумніви з приводу перекладів творів В. Шекспіра Ю. Федьковичем, мислитель заспокоїв свого співбесідника, зазначивши, що такі літературні твори В. Шекспіра як «Гамлет», «Макбет», «Лір» може бути пущено «у низ», тобто до народу.

М. Драгоманов вважав, що важливими етапами у розвитку української мови є її повернення на сторінки газет та журналів та видання україномовних видань. Він запропонував співвітчизникам

скористатися цим часом і підготувати якомога більше книг рідною мовою.

Учений запевняв, що величезну користь народові принесла б наукова бібліотека, в якій обов'язково має бути популярна енциклопедія, що охоплює арифметику й геометрію, механіку й астрономію, фізику й хімію, геологію й біологію, антропологію й соціологію. Саме така література викличе повагу до малоруського діла та приверне повагу народу до мови, викличе бажання вивчати її, спілкуватися та писати нею нові літературні твори. У цьому М. Драгоманов не тільки обмежував порадами чи висловлював власні міркування, а виявив глибокі наукові лінгвістичні знання. Він говорив, що така енциклопедія, як будь-яка наукова література, повинна бути викладена у справжньому науковому стилі, що вміщує у собі різноманітну термінологію. Зважаючи на те, що українська мова перебуває ще на шляху власного розвитку та становлення, то вироблення української наукової термінології буде справою новою і нелегкою. М. Драгоманов наголошував, що націоналісти ставитимуть понад усе оригінальність і тому вимагатимуть зовсім нових термінів. Вони відшукуватимуть старі слова в історичних документах або користуватимуться термінами інших народів. Вироблення термінології, – справедливо вважав М. Драгоманов, – справа, яка вимагає великих знань. Він висловив думку про те, що в розробленні української термінології можуть бути використані й одноплемінні мови, і переклади інших слів, й утворення нових коренів; окрім того, можна використовувати іншомовні слова, якщо вони часто вживаються й утворюють похідні форми. Окрім таланту і знань, наголошував вчений, необхідно, щоб люди, які займаються цією справою, користувалися системою і поставили за мету створити не просто оригінальну термінологію, а практичну і зрозумілу народів. Тому це мали б виконати передусім кваліфіковані вчені та справжні патріоти. Він радив: враховуючи обставини, в яких живе український народ, щоразу, коли не можна знайти або придумати українського слова, можна було би брати і російські терміни, які походять від церковнослов'янської мови, або перекладати англійські чи німецькі слова. М. Драгоманов упевнений, що за такої системи українська термінологія, не втративши свого значення для України, могла б принести чимало користі й самим росіянам.

Всім відомо, що для розвитку мови, зокрема й літературної, велике значення мають словники, лексикографічні праці, в яких відображено картину словникового складу національної мови, зафіксовано її розвиток, зміни значень різних слів, утверджено певні норми словотворення і слововживання, відокремлено діалектизми, вульгаризми, просторіччя від норм літературної лексики, якою користується розмовна і писемна літературна мова [2, 97].

М. Драгоманов високо цінував працю людей, які на науковому рівні займалися лінгвістикою як наукою, називав їх ученими українцями. Велике значення в боротьбі за визнання прав української мови на самостійний розвиток, за утвердження її як рівноправної національної мови в сім'ї східнослов'янських і взагалі слов'янських мов мали наукові розвідки вчених О. Потебні та П. Житецького, які водночас працювали і в російській, і в українській філологічних науках.

М. Драгоманов про українську мову казав, що «це не мова лише простонароддя, як стверджують російські невіглази, а мова цілої нації, політичне

майбутнє якої ще попереду, але чітє місце на право самостійного розвитку в ряді цивілізованих народів уже завойовано і не може бути зайняте ніким іншим» [14, 145]. Саме тому він вважав, що українська мова має бути обов'язковою в початковому навчанні дітей з поступовим розширенням її вжитку в середній і вищій школі.

Царський уряд цілеспрямовано й послідовно знищував українське слово, традиції, культуру. Ще у XVIII ст. українське село відзначалося освіченістю та педагогічними традиціями, адже близько 50% населення вміло читати й писати, а в XIX ст. цей показник знизився приблизно до 5%. Проведення реакційних заходів царським урядом істотно перешкоджало поширенню грамотності та знань серед дітей. Результатом такої політики було те, що в 60-90-х роках XIX ст. в Україні майже не існувало офіційних шкіл.

М. Драгоманов вважав, що українська мова – мова самостійна. І це не потребує ніяких доказів після численних праць російських та українських лінгвістів, філологів, істориків О. Потебні, П. Житецького, В. Антоновича, П. Лавровського, М. Максимовича.

Так, полемізуючи з рецензентом петербурзького видання «Гражданин», який висловлював думку про те, що українська мова – «суміш російської та польської мов», «зіпсована форма польського та російського коріння», М. Драгоманов цитував члена слов'янського благодійного комітету, колишнього професора Харківського, а потім Оренбурзького навчального округу П. Лавровського: «Перебираючи подумки ознаки української мови, легко помічаємо, що між ними є багато таких, які безсумнівно дають цій мові право на таке ж самостійне місце, яке займають й інші слов'янські мови» [96, 216].

Окрім того, П. Лавровський вважав, що після російської мови найбільша подібність української мови спостерігається не з польською, а із сербською. І сам М. Драгоманов робить висновок: «Нема чого пускатися в тонку філософію, щоб визначити самостійність української мови; цілком досить житейського та літературного досвіду. Якщо ж українці розуміють російську мову, то це завдяки школі та великій лінгвістичній сітці, що розвивається серед етнографічного складу населення» [15, 17].

М. Драгоманов хотів довести, що якраз навпаки: середньостатистичний українець погано розуміє російську мову. Учений наводить приклад, що слово «губить» в російській мові має значення «знищувати насиллям», тоді як в українській – «втрачати». Тобто, чуючи знайоме слово, українець не розуміє його значення. Що, звичайно, впливало на якість отриманої освіти українськими дітьми російською мовою.

М. Драгоманов стояв на сторожі українського слова, багато зробив для розвитку і визнання української мови, був переконаний, що духовний розвиток людини нерозривно пов'язаний із розвитком її мовних здібностей, що через мову відбувається духовне єднання нації.

М. Драгоманов дотримувався погляду, що будь-яка людина має право вчитися і бути інтелігентною особою. Він казав, що мова – це живий організм. Мова єднає націю у просторі й часі, доносить з давніх-давен надбання поколінь, а водночас служить і для зв'язку з майбутнім.

Висновки. Заслуга М. Драгоманова в розвитку української мови полягає передусім у тому, що він збагачував її виражальними ресурсами, інтелектуалізував термінами, підніс її до рівня державних європейських мов. Своїми

концептуальними напрацюваннями мислитель домагає ствердженню літературної української мови у її багатоманітному функціональному статусі, пришвидшував її розвиток, поліпшував громадсько-культурне та педагогічне життя української нації.

Погляди М. Драгоманова на освітню політику Російської імперії були чіткі. Він розумів, що Валуєвський циркуляр та Емський указ були видані для того, аби обмежити усне та друковане українське слово, не дати людям отримувати освіту рідною і зрозумілою мовою. У такий спосіб уряд намагався підкорити собі населення міст і сіл, не дати їм розвивати і в майбутньому політично виступати.

М. Драгоманов вважав, що українці мають навчатись українською мовою, починаючи з початкової освіти. Також не потрібно зупинятися на тих здобутках, що є, і продовжувати досліджувати мову, писати словники, розробляти граматику, перекладати твори відомих зарубіжних письменників, поетів тощо.

Список використаної літератури та джерел:

1. Костенко Н. Світогляд та суспільно-політична діяльність М. П. Драгоманова: історіографія проблеми: дисертація канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2000. 226 с.
2. Климчик Л. Педагогічні погляди М. П. Драгоманова: дис. канд. іст. наук: 07.00.01, Київський ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 1995. 194 с.
3. Кістяківський Б. М. П. Драгоманов по його листах. Російська думка. 191. Кн. 9. С. 132–150.
4. Куца О. М. П. Драгоманов, розвиток української літератури другої половини XIX ст. Тернопіль: Підручники і посібники, 1995. 298 с.
5. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. Київ: Наукова думка, 1991.
6. Драгоманов М. Вибране «... мій задум зложити очерк історії цивілізації в Україні». Київ: Либідь, 1991. 684 с.
7. Лукеренко В. Видатний просвітитель. Войовничий атеїст. 1963. № 9. С. 51–53.
8. Довгич В. Українська ідея в політичній теорії Михайла Драгоманова. Київ, 1991. 156 с.
9. Горський В. Розвиток академічної філософії в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 2001. 278 с.
10. Грушевський М. Місія М. Драгоманова. Україна. 1926. Кн. 3. С. 4–26.
11. Драгоманов М. Розвиток народної освіти і педагогічної думки в Україні. Київ: Либідь. 1991. – 290 с.
12. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: в 2-х т. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 2. 515 с.
13. Бачинський Ю. Моя переписка з М. П. Драгомановим. Львів, 1900. С. 72–74.
14. Драгоманов М. Гете и Шекспір в перекладі на українську мову. Літературно-публіцистичні праці. Київ: Либідь, Т. 1. 1970. 586 с.
15. Попович М. М. П. Драгоманов і ми. Наука і суспільство. 1991. № 8. С. 15–17.

References:

1. Kostenko N. (2000). Worldview and socio-political activity MP Drahomanov: historiography of a problem. *Thesis candidate of historical sciences*. Dnipropetrovsk. (in Ukr).
2. Klymyk L. (1995). Pedagogical views of M. P. Drahomanov. *Thesis of the candidate of historical sciences*. Kyiv. 194 (in Ukr).
3. Kistyakovsky B. (1991). M. P. Drahomanov on his letters. *Rosijjska dymka*. (Russian thought). 132–150 (in Ukr).
4. Kytsa O. (1995). P. Dragomanov, development of Ukrainian literature of the second half of the XIX century. Ternopil. 298. (in Ukr).
5. Dragomanov M. (1991). Chudatsky opinions about the Ukrainian national affair. Selected. Kyiv: Naykova dymka. (in

Ukr).

6. Drahomanov M. (1991). Choosing «... my intention is to reproduce the essay on the history of civilization in Ukraine». Kyiv: Lybid. 684. (in Ukr).
7. Lukerenco V. (1963). Prominent educator. *Vojovnichij ateist. Military atheist*. 9. 51–53. (in Ukr).
8. Dovgich V. (1991). Ukrainian idea in the political theory of Mikhail Drahomanov. Kyiv. 156. (in Ukr).
9. Gorsky V. (2001). Development of Academic Philosophy in Ukraine (end of the XIX - the beginning of XX century.). Kyiv: Naykova dymka. 278. (in Ukr).
10. Grushevsky M. (1926). Mission of Dragomanov. *Ukraine*. 4–26. (in Ukr).
11. Drahomanov M. (1991). Development of public education and pedagogical thought in Ukraine. Kyiv: Lybid. 290. (in Ukr).
12. Drahomanov M. (1970). Literary and journalistic works/ Kyiv: Naykova dymka. 515. (in Ukr).
13. Bachinsky Yu. (1900). My correspondence with M. P. Drahomanov. Lviv. 72–74. (in Ukr).
14. Dragomanov M. (1970). Goethe and Shakespeare in translation into Ukrainian. *Literary and journalistic works*. Kyiv: Lybid, 1. 586. (in Ukr).
15. Popovich M. (1991). P. Drahomanov and us. *Science and Society*. 8. 15–17. (in Ukr).

L. Sosyura

THE LINGUISTIC ISSUE IN MIKHAYLO DRAGOMANOV'S ARTISTIC INHERITANCE AND ACTIVITY DURING THE SECOND PART OF XIX CENTURY

Introduction. The Ukrainian population did not actually have the opportunity to receive education due to the lack of sufficient number of educational institutions, both primary and secondary, lack of time for visiting and lack of funds.

Purpose is based on the generalization and published materials, historical studies to highlight the scientific and pedagogical activity of M. Drahomanov.

M. Drahomanov's merit in the development of the Ukrainian language is, first of all, that he enriched it with expressive resources, intellectualized terms, and thus brought it to the level of the state European languages. Through his conceptual work the thinker assisted in asserting the literary Ukrainian language in its diverse functional status, accelerated its development, and improved the socio-cultural and pedagogical life of the Ukrainian nation. M. Drahomanov's views on the educational policy of the Russian Empire were more than clear. He understood that the Valuev Circular and the Ems Decree were issued in order to restrict the oral and printed Ukrainian word, preventing people from learning in their native and intelligible language. Thus, the government tried to conquer the population of cities and villages, not to allow them to develop and in the future to act politically.

Originality. From the new methodological positions, M. Drahomanov's participation in the movement of progressive intellectuals for the spread of education among Ukrainians and popularization of the thesis about the necessity of democratization of the pedagogical sphere were considered; an analysis of M. Drahomanov's public position regarding the use of the Ukrainian language in the public space.

Conclusions. M. Drahomanov believed that Ukrainians should study in Ukrainian, starting with elementary education. Nor do you need to dwell on those achievements that were and continue to explore the language, write dictionaries, develop grammar, translate works of famous foreign writers and poets, and so on.

Key words: disciplina, educationem, scientiam, ut coloni Ucraina lingua educationem: schola magister Solis, Dragomanov agendi modi.